

บทที่ ๔

ชนบททางวรรณศิลป์ในวรรณคดีพุทธศาสนาที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก

การที่เรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกเป็นที่นิยมยกย่องของคนไทย ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนา และอีกส่วนหนึ่งผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าการสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์มีบทบาทสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน

คำว่า “วรรณศิลป์” นี้มีผู้ให้ความหมายไว้ต่างๆ อาทิ

เสฐียรโกเศศ กล่าวถึงความหมายของวรรณศิลป์ว่า “วรรณศิลป์ แปลว่า หนังสือที่มีศิลปะ... ตรงกับคำอังกฤษว่า the art of literature”^๑

กุหลาบ มลลิกะมาส^๒ อธิบายความหมายของคำว่าวรรณศิลป์สรุปได้ว่า วรรณศิลป์ หมายถึงศิลปะการเรียบเรียงถ้อยคำ ซึ่งประกอบด้วยความละเอียดอ่อนใจ จินตนาการ แล้วสร้างขึ้นเป็นรูป โดยมีเรื่องราวเป็นรายละเอียด และวรรณศิลป์นี้เองเป็นคุณสมบัติที่ทำให้วรรณกรรมเป็นวรรณคดีที่ต่างกัน

สิทธา พิณีจิวาดล และคณะ อธิบายว่า “วรรณศิลป์ คือศิลปะในการแต่งหนังสือ หัวใจของศิลปะทั้งหลาย คือ สุนทรียภาพ หรือความประณีตงดงามได้แก่ ความงามทางภาษา ความงามของเนื้อเรื่อง ซึ่งกลมกลืนกับรูปแบบ ความงามและความมีสาระของข้อคิดเห็นหรือแนวคิดที่แทรกแฝงอยู่ในเนื้อเรื่อง ส่วนความงามที่สำคัญที่สุดของการสร้างวรรณกรรมก็คือ วิธีแต่ง วิธีแต่งที่สวยงามที่สุด ก็คือ ความผสมผสานที่เข้ากันได้อย่างประณีตนั่นเอง”^๓

^๑เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๑), หน้า ๑๓.

^๒กุหลาบ มลลิกะมาส, ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ม.ป.ป.), หน้า ๕-๗.

^๓สิทธา พิณีจิวาดล และคณะ. ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๓๕.

กล่าวโดยสรุป วรรณศิลป์ คือ ศิลปะในการแต่งวรรณกรรมให้มีความงดงามด้วยรูปแบบ เนื้อหา แนวคิด ภาษา และวิธีการแต่ง ซึ่งประสานกันอย่างประณีต ทำให้วรรณกรรมเรื่องนั้นได้รับ ยกย่องให้เป็นวรรณคดี

ส่วนคำว่า "ขนบ" (convention) มีผู้กล่าวถึงขนบในแง่ต่างๆ อาทิ

หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวถึง ขนบ ว่า "... ในการแต่งหนังสือ หรือ นิยายก็ตาม ผู้แต่งจำเป็นต้องใช้กลศิลป์ต่างๆ จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ก็ตามที่ และมีขนบที่ผู้อ่านและผู้เขียนรับตรงกัน บ้างไม่มากก็น้อย..."^๕

ธเนศ เวศร์ภาดา กล่าวถึงขนบว่า "ขนบเป็นศัพท์ทางวรรณคดีที่หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ กำหนดขึ้นใช้ ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า convention " ซึ่งนักวรรณคดีทุกท่านเห็นร่วมกันว่า "ขนบหมายถึง แบบแผนและวิธีการบางประการในการแต่งวรรณคดีที่เป็นที่ยอมรับและทำตามกันโดยทั่วไป"^๕ และยังกล่าวอ้างถึงสุจิตรา จงสถิตยวัฒนา ที่กล่าวถึงบทบาทของขนบว่า "ขนบ วรรณคดีจากอดีตมีส่วนร่วมสร้างวัฒนธรรมทางภาษา และวรรณศิลป์ปัจจุบันที่ห้อมล้อมโอบอุ้มเรา อยู่"^๖

ทองสุก เกตุโรจน์^๗ อธิบายความหมายของ convention หรือ ธรรมเนียมนิยม ไว้สอง ความหมาย ความหมายหนึ่งกล่าวว่า "ธรรมเนียมนิยมเป็นสิ่งจำเป็น หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็น กลไกที่สะดวก เป็นที่ยอมรับกันโดยปริยายระหว่างผู้ประพันธ์กับผู้อ่าน สำหรับแก้ปัญหาที่เกิด จากสื่อทางศิลปะบางประการเพื่อใช้แทนความจริง"

^๕ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. วิเคราะห์วรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๓), หน้า ๕๒..

^๕ ธเนศ เวศร์ภาดา, "ลีลาในงานร้อยแก้วของอังคาร กัลยาณพงศ์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘๙.

^๖ สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, "ตั้งดวงแก้วตดต้องแผ่นผา," ภาษาและวรรณคดีไทย(๒ ธันวาคม ๒๕๒๘): ๙๓. อ้างถึงใน ธเนศ เวศร์ภาดา, "ลีลาในงานร้อยแก้วของอังคาร กัลยาณพงศ์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘๙.

^๗ ทองสุก เกตุโรจน์, อธิบายศัพท์วรรณคดี (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙), หน้า๖๒.

อีกความหมายหนึ่งกล่าวว่า "ธรรมเนียมนิยมเป็นลักษณะพิเศษที่เห็นได้ชัดในเรื่องเนื้อหาหรือเทคนิค ซึ่งเกิดขึ้นซ้ำๆ ในงานวรรณกรรม"

อาจกล่าวโดยสรุปว่า ขนบ คือ แบบแผนในการประพันธ์วรรณกรรมทั้งรูปแบบและเนื้อหา ซึ่งเป็นแบบแผนสืบต่อกันมา เป็นที่นิยมและยอมรับทั้งผู้แต่งและผู้อ่าน หรือผู้ฟังวรรณกรรม

ในการแต่งวรรณกรรมนั้น แม้ว่าส่วนหนึ่งจะเกิดขึ้นจากความคิดสร้างสรรค์ จินตนาการของกวีก็จริงแต่การที่จะชื่นชมวรรณกรรมได้นั้น ผู้อ่านผู้ฟังต้องมีความเข้าใจด้วย วิธีการหนึ่งที่ช่วยได้คือ การแต่งวรรณกรรม โดยการดำเนินตามขนบนิยมซึ่งเป็นที่เข้าใจและยอมรับทั้งผู้แต่งและผู้อ่านผู้ฟัง ดังนั้น ขนบนิยมจึงมีความสำคัญยิ่ง ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะขนบทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดความเข้าใจในการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะเด่นของเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกต่อไป ดังจะศึกษาในประเด็นต่างๆ ทางวรรณศิลป์ได้แก่ ขนบในการเลือกเรื่อง ขนบในการเลือกใช้คำประพันธ์ ขนบในการดำเนินเรื่อง ขนบในการสร้างตัวละคร ตลอดจนขนบในการใช้ถ้อยคำและโวหาร

๔.๑ ขนบในการเลือกเรื่อง

การแต่งวรรณคดีพุทธศาสนานั้น การเลือกเนื้อเรื่องมีความสัมพันธ์กับจุดประสงค์ในการแต่งและการอ่านหรือการฟัง เนื่องจากสังเกตเห็นว่าเรื่องที่กวีนำมาแต่งเป็นวรรณคดีพุทธศาสนานั้น มักจะนิยมนำเรื่องที่เป็นพุทธประวัติ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ประวัตินิพพาน และชาดกต่างๆ มาแต่ง เรื่องที่นิยมมากที่สุดเห็นจะได้แก่ กลุ่มวรรณคดีชาดก ดังปรากฏให้เห็นชาดกเรื่องต่างๆ เป็นจำนวนมาก ในจำนวนนี้เวสสันดรชาดกได้รับความนิยมแพร่หลายมากที่สุด ดังปรากฏเป็นเรื่องเวสสันดรชาดกหลายสำนวนในภาคต่างๆ หรือแม้แต่ฉบับที่ปรากฏในหนังสือประวัติวรรณคดีไทยที่ นักเรียนนักศึกษาใช้เป็นแบบเรียนก็มีถึง ๓ ฉบับด้วยกัน ได้แก่ มหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ และร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งเรื่องสุดท้ายนี้เป็นที่นิยมอย่างมากอีกด้วย

การสืบทอดขนบทางวรรณศิลป์ในการเลือกเรื่องเวสสันดรชาดกนี้ เกิดจากความเชื่อและความศรัทธาร่วมกันระหว่างผู้แต่งและผู้อ่านผู้ฟังในการแต่งเวสสันดรชาดกเพื่อหวังพระนิพพานส่วนหนึ่ง ดังมีข้อความกล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการแต่งเรื่องเวสสันดรชาดกปรากฏในมหาชาติคำหลวง ความว่า

ท่านทรงหลายผู้สาธุสัพบุรุษ ใจบริสุทธิ์ศรัทธา
 ตีวิธสมฺปตฺตี ปฏฐเนฺโต อนนจะปรารถนาสมบัติสามประการ
 มนุสสคคโมกขสมปตติสงขาโต อนนธกล่าวคือสถานมนุษย์
 สมบัติอนนตฺ อนนธกล่าวคือสวรรค์สมบัติเอนกอนนธกล่าวคือ
 อุปัทธิวิเวกสมบัติ อนนธอนรรฆ คือพำนักนี้ในนครนฤพาน ธาเรถ
 จงเร่งมาธรรมาทรง ดำรงดำรง ให้เห็นอรรถธรรมที่ข้งแจ้ง แสร้ง
 สดับธรรมบพิตร อนนธจรจิตรงเทศนา อิมิ มหาเวสสุตฺตราชาทัก
 อนนชื่อพระมหาแพศยันดรชาติชาฎก ^๕

อีกส่วนหนึ่งสันนิษฐานว่าผู้แต่งเห็นว่าการเลือกแต่งเรื่องนี้ซึ่งเป็นมหาชาติที่บำเพ็ญบารมี
 อันสำคัญยิ่งกว่าพระชาติอื่นใดของพระโพธิสัตว์จะช่วยให้ได้บุญมาก นอกจากนี้เรื่องนี้เผยแพร่ไป
 สูผู้ฟังเป็นจำนวนมากผ่านการเทศน์และการสวด และยังเชื่อกันอีกว่าถ้าใครได้ฟังเรื่องนี้จบภายใน
 ๑ วัน จะได้กุศลแรงจะไปเกิดในยุคของพระศรีอาริย์ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ต่อไป ถือว่าเป็น
 อานิสงส์อันยิ่งใหญ่ของผู้แต่งที่ช่วยให้ผู้ฟังผู้อ่านจำนวนมากได้ข้ามพ้นวัฏสงสารดุจเดียวกับที่
 พระเวสสันดรบำเพ็ญทานบารมีเพื่อช่วยมหาชนให้ล่วงพ้นความทุกข์

๔.๒ ขนบในการเลือกใช้คำประพันธ์

ในการแต่งวรรณคดีพุทธศาสนาประเภทกลอนสวดหรือกลอนเทศน์นั้น กวีนิยมเลือกใช้
 คำประพันธ์แบบร้อย ทั้งนี้เพราะร้อยเป็นคำประพันธ์ที่มีท่วงทำนองศักดิ์สิทธิ์ ดังจะเห็นได้จากการ
 ใช้ร้อยในบทพระณามพจน์หรือบทสวดวิญต่างๆ อีกทั้งคำประพันธ์แบบร้อยยังมีลักษณะคล้ายกับ
 ร้อยแก้ว แต่เพิ่มสัมผัสเข้าไป ทำให้เหมาะที่จะใช้สื่อเนื้อความได้อย่างต่อเนื่องและมีท่วงทำนอง
 ที่ไพเราะ ดังปรากฏการใช้คำประพันธ์แบบร้อยในการแต่งวรรณคดีพุทธศาสนาที่ใช้ในการสวดและ
 เทศน์หลายเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแต่ง “มหาชาติ” เพื่อใช้สวดและเทศน์ให้พุทธศาสนิกชนฟัง
 ดังปรากฏขนบการใช้คำประพันธ์แบบร้อยในเรื่องมหาชาติคำหลวง ดังนี้

^๕ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
 ๒๕๔๐), หน้า ๓๒๕.

เจติโย ปริกวีสุ ทิสฺวา ลกฺขณมาคตํ ภิกฺขเว ดูกรภิกษุ
 นิกร อันอรเอาอนุสาสน์ เจติโย อันว่าชาวในเจตราชฎีร์ สรตั้น
 สรดัก ทิสฺวา ครั้นเขาเห็นปรตยักขเต็มตา นํ มหฺที ลกฺขณํ นาง
 พญาเยาวโยค โฉมล้ำโลกยสาวสวรรค์ อาคตํ อันมาถับถึงพลัน
 พอสายัณหรเรื่อย ปริกวีสุ ก็มาอญุมเมื่อยแห่ห้อมล้อมเปน
 บริพาร นางนงคราญผู้มีบุญย่งแล สุขุมาลี อยํ อยยา อ้าด่ง
 จริงเจ้ามัทรี ท่านเคยสุขุมาลีขององค์ ปตฺติกา ปริธาติ ด่งฤ
 เจ้ามาเดอรดองอนาถ ลำบากบาทบวทอง วยหาหิ ปริยายิตฺวา
 โฉมล้ำองเลศแล้ว เคยเสด็จด้วยคานหามแก้วแก้ว อ้าบัดนี้
 แม่มาเดอรดิน สิวิกาย รเถน จ สิวิกากิริทไกรอาศน กวยนแก้ว
 ราชรงนา สาขา มหฺที อรญฺญสุมี บัดนี้เจ้ามาในพรหารญฺญ โอ
 อนาถนาจลด์เนอร ปตฺติกา ปริธาติ เดอรด้วยบาทบศุข ป่งป่า
 ทุกห้องธาร โสดแล ฯ มหาชโน เวสฺสนตรญฺจ มหฺทีญฺจ เทว ปตฺเต
 จสุส อนาถคมเนน อาคเต ทิสฺวา อันว่ามหาชน ครั้นแลยล
 พระมหาสัตว์และเจ้ามัทรี แลสองกุมารกุมารีอันมาด้วย
 ดำเนอรบท ก็กำสรดด่งนี้^๙

ต่อมาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมมีการแต่งกาพย์มหาชาติขึ้น เพื่อใช้เทศน์ให้อุบาสก
 อุบาสิกาฟัง โดยแปลเป็นภาษาไทยให้มากขึ้นเพื่อให้คนฟังเข้าใจเรื่องได้ง่ายกว่า ก็ใช้คำประพันธ์
 แบบร้อยเช่นกัน ดังนี้

อิติเจติโย ฝ่ายฝูงหญิงอันสัญจรไปมานอกในเมือง ตํ ทิสฺวา
 เมื่อเห็นพระนางมัทรีศรีรัตนเรืองราชกัญญา ปริกวีสุ ก็ชวนกัน
 ก้มเกษาถวายนอภิวาทพิศวง กิ่งแวดเป็นวงงกัมเกล้า ก็ทูลว่า
 พระแม่อยู่หัวเจ้าองค์นี้มีองค์นางมัทรีแลฤฯ อันมีลักษณะเลิศ
 ภาในแหล่งหล้า เป็นอัศจรรยใจแก่ฝูงข้าคิดรำพึง สุขุมาลี เมื่อ
 แม่สิ ปั้นปึงเป็นนางกษัตริย์สุขุมชาติ ไซ้เชิงแม่จะลีลาศล้านองนี้
 ในอดีตกาลแต่ก็ก่อนมา ปริยายิตฺวา พระแม่จะเสด็จลีลาศ ย่อม

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

ทรงสืวกาภาณจนแก้วแกมมาศมานวง บางคาบแลครั้งก็ทรง
เครื่องราชรถอันรุ่งเรืองด้วยนพรัตน์ มีศรีสุดาถูกตระกูลกษัตริย์
เป็น ศฤงฆาร ย่อมแหว่งเป็นบริวารตามมา เป็นเลิศล้ำไอฟาระ
ศักดิ์ศรี สิวาซัซ มัทที ครั้นนี้เป็นไฉน ข้าทั้งสิ้นนี้สงสัยสุดคิด
พระอาการนี้ผิดเห็นเพทนา มาเดินด้วยพระบาทเท้าเปล่า ดูก็
เปลี่ยวประหลาดสร้อยเศรัาศรี ดีร้ายสักสิ่งจะมีเป็นมันคง^{๑๐}

ต่อมาในช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์พบว่าการแต่ง
มหาชาติกลอนเทศน์กันอย่างแพร่หลาย มหาชาติกลอนเทศน์ที่แต่งกันในสมัยนั้นก็ใช้คำประพันธ์
แบบร้อยยาว จึงเหมาะที่จะใช้ถ่ายทอดเรื่องราวทางพุทธศาสนาให้น่าสนใจด้วยการเทศน์และสวด
เป็นทำนองต่างๆ ดังปรากฏการใช้คำประพันธ์แบบร้อยยาวในหนังสือร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก
ดังเช่น

เจติโย ครั้นนั้นจึงชาวเจตราชฎีทั้งหลายแลเห็นสมเด็จพระนางมัทรี เป็นเอกอัครนารีมีสรรพวรลักษณ ซึ่งคนบางเหล่า
ในพวกนั้นเคยรู้จักมาแต่ปางก่อน ก็มีจิตร้อนด้วยความเอ็นดู
สงสาร รีบมาแวดล้อมรอบคอบทุกด้านแล้ว ก็บ่นด้วยความ
ประหลาดหลากใจว่า สุขุมาลี อัย อัยยา ไอฟะแม่เจ้า
พระองค์นี้ เคยตั้งอยู่ในความสุขนิรทุกข์โดยสวัสดิสมบัติของ
กษัตริย์สูงศักดิ์หน้าหนา ก็เหตุไฉนหนอบัดนี้เสด็จเดินไปมาอยู่
ด้วยพระบาทเปล่า คนบางเหล่าก็บ่นว่า วายหาสิ ปริยายดูว่า
โอแต่ก่อนดูเข้าได้เคยเห็นพระแม่เจ้าพระองค์นี้ เสด็จไปในวิถี
แถวถนน มีบริวารชนเชิญเสด็จในย้วยานคานหาม และพระวอ
งามด้วยยานาลงกรณ์และบวรราชรถ มีพระยศรุ่งเรืองกระเดื่อง
หล้า สาซซ มทที อรณฺญสมฺมิ ไอ์ก็เวลาวันนี้สมเด็จพระนางมัทรี
เจ้าเสด็จรีบร้อนมาในทางป่าด้วยพระบาท ดูอนาถนักตั้งนี้ด้วย
เหตุไฉนเมื่อมหาชนชาวเจตราชฎีได้โอกาสไต่ถามได้ความว่า
พระนางนั้นเสด็จตามเสด็จพระสวามี พร้อมกันด้วยดรณบุตร

^{๑๐} พระเจ้าทรงธรรม, ภาพย์มหาชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๘-๙.

บุตรทั้งสองพระองค์ เพราะไม่ได้ดำรงในสิริราชสมบัติ ก็พากัน
กล่าวประวัติขาวนั้นให้อืออ้อเล่าลือไปจนทราบถึงกษัตริย์
ผู้ใหญ่ๆ ในมาตุลนครนั้น^{๑๑}

การที่เรื่องราวยาวมหาเวสสันดรชาดกใช้คำประพันธ์แบบยาวในการแต่งเป็นสิ่งที่
แสดงให้เห็นถึงการสืบขนบในการเลือกใช้คำประพันธ์แบบยาวในการแต่งวรรณคดีพุทธศาสนาได้
อย่างชัดเจนนั่นเอง

๔.๓ ขนบในการดำเนินเรื่อง

การดำเนินเรื่องในการแต่งวรรณคดีพุทธศาสนา โดยเฉพาะในการแต่งเรื่องเกี่ยวกับชาดก
จะมีขนบในการดำเนินเรื่องที่ถือปฏิบัติสืบมา โดยแบ่งการดำเนินเรื่องออกเป็น ๓ ตอนได้แก่
ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ และสมิธานหรือประชุมชาดก ซึ่งในแต่ละตอนจะมีรายละเอียดดังจะได้
กล่าวถึงต่อไปนี้

๔.๓.๑ ปัจจุบันวัตถุ เป็นส่วนต้นของชาดกที่กล่าวถึงเหตุการณ์ปัจจุบัน ในสมัยที่พระพุทธเจ้า
ยังมีพระชนม์อยู่ และเหตุการณ์นั้นๆ จะเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าต้องทรงเทศนาเรื่องในอดีตชาติคือ
ชาดก เพื่อทรงอธิบายว่าเหตุการณ์ดังกล่าวได้เกิดขึ้นแล้วในอดีตชาติ มิใช่มีเฉพาะในปัจจุบันเท่านั้น
โดยบุคคลที่ดำเนินเหตุการณ์ในส่วนนี้อาจเป็นตัวของพระพุทธเจ้าหรือสาวกของพระพุทธเจ้าก็ได้ตาม
ที่ได้กล่าวไว้ในเรื่องและเมื่อเกิดเหตุการณ์ดังกล่าวขึ้นบรรดาสาวกอื่นๆ ต่างก็ถกเถียงหรือมี
ข้อสงสัยในเหตุการณ์นั้น แล้วก็ชวนกันไปทูลถามพระพุทธเจ้า ซึ่งในเรื่องราวยาวมหาเวสสันดร
ชาดกได้กล่าวถึงปัจจุบันวัตถุไว้โดยแสดงเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดพุทธบิดาที่เมือง
กบิลพัสดุ์แล้วพระญาติต่างทรงมานะทิสู้ไม่ยอมถวายเป็นภิกษุแต่พระองค์ พระองค์จึงแสดง
ปาฏิหาริย์เหาะลอยขึ้นไปอยู่เหนือเศียรของหมู่พระญาติ หมู่พระญาติเห็นอัศจรรย์เช่นนั้นจึงยอม
ถวายเป็นภิกษุแต่พระองค์ แล้วได้เกิดเหตุอัศจรรย์คือฝนโบกขรพรรษตกลงท่ามกลางหมู่พระญาติ
ทำให้พระภิกษุสงฆ์สาวกที่ได้เห็นเหตุอัศจรรย์ในครั้งนี้เกิดความสงสัยจึงไปทูลถามพระพุทธเจ้า
ความว่า

^{๑๑} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๙๔-๙๕.

สตฺถา สมเด็จพระสรรเพชญ์ ปางเมื่อพระองค์เสด็จ
อาศัยซึ่งกรุงกบิลพัสดุ์บุรีเป็นที่ภิกษาจารย์ ทรงสำราญพระพุท
หฤทัยในนิโครธารามวิหารบรมพุทธานุวาส แห่งศากยราชร่วม
พระประยูรวงศ์ บริวัตร อารพุก ทรงปรารภซึ่งฝนโบกขรพรรษ
ให้เป็นอุบัติเหตุ กเถสิ จึงตรัสเทศน์พระมหาเวสสันดรชาดก ให้
เป็นผลาดิลกยอดยิ่งพระญาณ.....

วิสดีสิทสนุสาณิ ฝ่ายพระอรหันต์สองหมื่นก็ชื่นชมปรีดา
สั่งสนทนากันว่า แต่กาลก่อนมิได้เคยทัศนาก่อนครั้งนี้ สตฺถา
สมเด็จพระชินศรีสัมพัชญ์ เสด็จมาสู่ที่ประชุมจึงตรัสถาม ทรง
ทราบความตามเรื่องที่ภิกษุสั่งสนทนา จึงมีพระพุทธรูปฎิภาตริสว่า
ดูกรภิกษุทั้งหลาย มหัทศจรยห์หาฝนสวรรค์โบกขรพรรษ ปวัตนาการ
ตกลงมาในที่ประชุมพระบรมญาติทั้งนี้ ย่อมมีมาแล้วแต่
กาลก่อน พระองค์ตรัสขณะนี้แล้วก็ทรงดูษณีภาพ พระภิกษุ
ทั้งหลายปรารภจะใคร่ทราบจึงทูลอาราธนา สมเด็จพระ
พระศาสดาก็นำมาซึ่งอดีตนิทาน ตรัสเทศนาว่า^{๑๒}

การดำเนินเรื่องในการแต่งวรรณคดีพุทธศาสนาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชาดกในเรื่องอื่นๆ ก็ได้
กล่าวถึงการดำเนินเรื่องในส่วนของปัจจุบันวัตถุเช่นกัน ตัวอย่างเช่น ในเรื่องสมุททโฆสชาดก ได้
แสดงเหตุการณ์ปัจจุบันอันเป็นเหตุให้พระพุทธองค์ตรัสเล่าชาดกเรื่องนี้ไว้ดังนี้

สมุทฺทโฆโสติ นามานาติ อิทํ สตฺถา สวาทถึยฺ อุนิสฺสุสาย
เขตวนเ วิหฺรณฺโต ยโสธฺราเทวีอารพุก กเถสิ

สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อเสด็จสำราญ
พระอิริยาบถอยู่ ณ พระเชตวัน อาศรัยเมืองสาวัตถีเป็นที่โคจร
สถานทรงบิณฑบาต อารพุก ทรงพระปรารภพระนางพิมพา
ยโสธรา ให้เป็นเทศนานุบัติเหตุ กเถสิ จึงตรัสเทศนาสมุททโฆส
ชาดกให้เป็นผล อันพระสังคีติกาจารย์กำหนดโดยพระบาลีว่า
สมุทฺทโฆโสติ นามเณ เปนอาทิ

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑-๕.

อถกทิวสมุหิ แท้จริง วันหนึ่งภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกัน ในธรรมสภาศาลา สั่งสนทนาถึงเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงสละสิริราชสมบัติ เพื่อจะใคร่ได้พระนางพิมพายโสธราว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย องค์สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เจ้าของเราทั้งหลาย พระองค์ทรงสละราชสมบัติเสด็จไปสู่พระนครอื่น แล้วทรงแสดงศิลปศาสตร์สำคัญถึง ๖๔ อย่าง จึงได้พระนางพิมพา

ฝ่ายองค์สมเด็จพระบรมศาสดา ได้ทรงสดับคำของพระสงฆ์ทั้งปวงนั้นด้วยทิพยโสตญาณ จึงเสด็จจากพระคันธกุฎี ไปสู่ที่ประชุม ทรงประทับ ณ ธรรมาสันสัตตรัตนামัย แปลงพระสุรเสียงเพียงดังว่าเสียงแห่งทำวมหาพรหมดำรัสถามพระสงฆ์ถึงเหตุที่ประชุมสั่งสนทนากัน พระสงฆ์กราบทูลเรื่องที่กำลังมานั้นให้ทรงทราบทุกประการ สมเด็จพระพิชิตมารจึงตรัสว่า ตถาคตจะได้สละพระราชบิดามารดาแลราชสมบัติเพื่อพิมพาแล้วไปสู่พระนครอื่นในปัจจุบันชาตินี้ก็หาไม่ แม้ในชาติหนหลังก็ได้สละพระราชบิดามารดาแลราชสมบัติไปสู่พระนครอื่น เพื่อประโยชน์แก่พิมพาก็มี ตรัสเท่านั้นแล้วทรงพระอุชฌณีภาพ พระสงฆ์ทั้งปวงจะใคร่ทราบเรื่องอันมีแล้วแต่ปางหลัง จึงกราบทูลอาราธนาองค์สมเด็จพระศาสดาจึงนำเรื่องอันมีแล้วแต่หนหลังมาแสดงว่า...^{๑๓}

ในสุทธชาดกก็ปรากฏการดำเนินเรื่องในส่วนปัจจุบันวัตถุเช่นกัน ความว่า

สตถา สมเด็จพระบรมครู เมื่อเสด็จอยู่ณะพระเชตวัน ทรงพระปรารภภิกษุผู้กระสันรูปหนึ่งให้เป็นมูลเหตุ ได้ตรัสเทศนานี้มีคำเริ่มว่า กุโต นุ อคัจฉุฉลี ลุฑกฺก ดังนี้เป็นต้น อนุสนธิเรื่องปัจจุบันนิทานดังแจ้งต่อไปนี้ว่า

^{๑๓} ปัญญาสชาดกภาคที่ ๑ สมุทโทสชาดกกับสุทธชาดก (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๔) , หน้า ๒-๓. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางให้ วัฏฏะสิงห์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๐๔).

กิริ ดั่งได้สดับฟังมา มีภิกษุรูปหนึ่ง เทียวไปบิณฑบาต
 ได้เห็นหญิงงามคนหนึ่ง ให้นึกรักใคร่ ได้กลับจากบิณฑบาต
 แล้ว จึงเอาบาตรแขวนไว้เลยมิได้ฉันอาหาร ครั้งนั้นภิกษุเพื่อน
 กัน ได้เห็นอาการภิกษุนั้นจึงถามว่า ท่านไม่สบายเป็นอย่างไร
 ดูกรท่านผู้มีอายุ หาได้เป็นอะไรไม่ วานนี้ข้าพเจ้าไปบิณฑบาต
 เห็นหญิงคนหนึ่งชอบใจรักใคร่ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้ากระสันถึง
 เขานัก พระภิกษุทั้งหลายได้พาตัวภิกษุนั้นไปเฝ้าพระบรม
 ศาสดาฯ ตรัสถามถึงความกระสัน ภิกษุนั้นได้ทูลความตามจริง
 จึงมีพุทธดำรัสว่า ดูกรภิกษุ เธอมีศรัทธาได้บรรพชาอุปสมบทใน
 ศาสนาของตถาคต อย่างไรจึงได้ลุอำนาจแก่มาตุคามฯ ทำ
 ความชั่วร้ายยากที่จะละได้ นักปราชญ์แต่ก่อนอาศัยมาตุคาม
 เป็นเหตุ ไม่เอื้อเพื่อสมบัติแลบิดามารดา และไม่คิดต่อชีวิตของ
 ตนได้ทำความลำบากยากเข็ญ เพราะเห็นแก่มาตุคามอย่างนี้
 ภิกษุทั้งหลายจะใคร่รู้เรื่องราวจึงทูลอาราธนา พระองค์ได้นำ
 อดีตนิทานมาตรัสเทศนา ดังปรากฏต่อไปนี้ว่า^{๑๔}

๔.๓.๒ อดีตวัตตฤ เป็นส่วนที่ต่อจากปัจจุบันวัตตฤจะกล่าวถึงเรื่องราวในอดีตชาติของ
 พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ในชาติต่างๆ กันไป ซึ่งในเรื่องร้ายยาวมหาเวสสันดรชาดก
 ได้กล่าวถึงอดีตวัตตฤไว้โดยการกล่าวถึงพระชาติที่พระองค์จุติเป็นพระเวสสันดรและได้เกิดเหตุการณ์
 ที่ทำให้เกิดฝนโบกขรพรรษตกลงในท่ามกลางหมู่พระญาติเช่นเดียวกับที่ได้เกิดขึ้นในปัจจุบันวัตตฤนั้น
 ความว่า

อดีตเต ภิกขเว ดูกรสงฆ์ทั้งหลาย ในอดีตกาลล่วงแล้วแต่
 ปางหลัง ยังมีบรมกษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามพระเจ้า
 สิวีราชบรมกษัตริย์ เถลิงถวัลยราชสมบัติในกรุงสิวีราชภูริบุรี
 พระองค์มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง ชื่อว่าสญชัยราชกุมาร ครั้น
 ทรงวัฒนาการเจริญวัย สมเด็จพระราชบิดามอบสิวีราชสมบัติให้
 ครอบครองพระพาราสิวีราชภูริบุรี อภิเษกกับพระมุลดีราชธิดา

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔-๒๕.

แห่งสมเด็จพระมกษัตราจอมจุฑามัททราช พระเยาวมาลย์มาศ
มิ่งมกุฎสุสติ แต่ปางก่อนพระนางมีมูลปณิธิได้ตั้งไว้ตั้งแต่
ภักทกับ นับอลยหลังลงไปได้เก้าสิบแปดกับ พระวิปัสสิ
สัมมาสัมพุทธเจ้า ได้มาอุบัติในโลก พระองค์เสด็จอยู่ใน
พระวิหารมฤคทายวัน ใกล้พันธุมดีมหานคร^{๑๕}

ภิกขเว ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าห้วงแห่งมหาเมฆพลาหก
ให้ตกซึ่งหน้าฝนโบกขรพรรษปวัตนาการลง ในตำแหน่งบวร
พันธุมดีสมาคมแต่ในกาลก่อน ครั้งตลาคตเสวยพระชาติเป็น
บรมชติยเวสสันดรด้วยประการดังนี้^{๑๖}

ในชาดกเรื่องอื่นๆก็ปรากฏส่วนที่เป็นอดีตวัตถุเช่นกันดังปรากฏในเรื่องสมุททโฆสชาดก
และสุทธชาดกดังตัวอย่างต่อไปนี้

อดีตติ ภิกขเว กาสีกรฎฐเร ชนปเท พุรหมปุริ นาม อโหสิ
ฯลฯ ในกาลปางหลัง ครั้งพระเจ้าวินททิตเสวยราชสมบัติใน
พรหมบูรณคร มีพระอรรคมเหสีทรงพระนามว่าพระนางเทพธิดา
ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตพิภพ ลงสู่พระครรภ์พระนาง
เทพธิดา เมื่อเวลาประสูติเกิดอัศจรรย์มีเสียงลั่นทั้งโลก เพราะ
ฉนั้นจึงได้ถวายนามพระโพธิสัตว์ว่า สมุททโฆสราชกุมาร เมื่อ
พระโพธิสัตว์พระชันษาได้ ๑๖ ปี มีพระกายงามโฉภา และได้ทรง
ศึกษาศิลปศาสตร์วิชาชั้นานาญ มีกิตติศัพท์แผ่ชานาญไปทั่วโลก^{๑๗}

อดีตติ อุตฺตรปญฺจาลนฺคร อาทิจุจฺวโล นาม ราชฯ รชฺช
กาเรสิ ในกาลที่ล่วงแล้วแต่หลัง ยังมีพระราชานามว่าอาทิ
จวงศได้ดำรงราชสมบัติณะปัญจาลนคร มีอรรคมเหสีพระนาม
ว่าจันทาเทวีฯ มีสุนทรลักษณ์เลิศยิ่งนารี คราวนั้นพระโพธิสัตว์

^{๑๕} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๖.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๔.

^{๑๗} ปัญญาสชาดก ภาคที่ ๑ สมุททโฆสชาดกกับสุทธชาดก, หน้า ๓.

เจ้าของเรา ได้ถือกำเนิดเกิดในครรภ์พระนางจันทา ถึงกำหนด
ถ้วนทศมาสแล้วพระนางจันทาเทวีได้ประสูติพระราชโอรส งาม
ปรากฏเหมือนรูปสุวรรณภูมิมาเวลาเมื่อประสูติวันนั้น ชุมทองสี
ชุมเกิดขึ้นณะมุขปราสาททั้งสี่ทิศ พระราชบิดาทอดพระเนตร
แล้วตรัสว่า โอรสของเรามีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ มีอานุภาพดุจ
ท้าวสหสสนัย ได้ทรงทำมหันตสักการ จึงให้พระนามว่า สุชน
กุมารดังนี้^{๑๔}

๔.๓.๓ สโมธานหรือประชุมชาดกถือเป็นส่วนที่เชื่อมเรื่องในอดีตวัตตुकับปัจจุบันวัตตुकเข้า
ด้วยกัน การดำเนินเรื่องในส่วนนี้จะบอกว่าตัวละครในอดีตวัตตुकลับชาติมาเกิดเป็นใครในปัจจุบัน
วัตตुक ซึ่งการกลับชาติของตัวละครสำคัญในชาดกแต่ละเรื่องจะเหมือนกันคือ ตัวละครปรปักษ์
ฝ่ายชายในอดีตวัตตुकลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัต ตัวละครปรปักษ์ฝ่ายหญิงกลับชาติมาเกิดเป็น
นางจิญจมาณวิกา ตัวละครเอกฝ่ายหญิงกลับชาติมาเกิดเป็นพระนางพิมพา พระบิดาและพระมารดา
ของพระโพธิสัตว์กลับมาเกิดเป็นพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา ส่วนพระโพธิสัตว์
กลับมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกก็มีลักษณะที่ตรงตามขนบทาง
วรรณศิลป์ในการดำเนินเรื่อง ดังกล่าวด้วย ความว่า

ตโต สจฺจานิ ปกาเสตฺวา ลำดับนั้นสมเด็จพระชินศรี ก็มี
พระพุทธานุภาพสีแดงพระจตุราริยสังฆธรรมทั้งสิ้น มีทุกขสัง
เป็นต้น มีมคฺฉังเป็นอวสานที่สุด เมื่อจบพระพุทธเทศนาแล้วก็
ประมวลมาซึ่งอดีตชาดก ยกเป็นโอสถาคาถาว่า ชุชโก พุราหุมโณ
ลูทโธ คุกรสงฺฆํ อันว่าชูชกชัชวาลุทธชาติฉกรรจ์จากกลับมา
คือพระเทวทัตยโสธรราชอนุชา อมิตตดาปนา จ นางอมิตตดา
พราหมณีนั่นกลับมาคือนางจิญจมาณวิกาอันเป็น
ติดถียสวีก เจตูปุตุโต อันว่านายเจตบุตรมิลลุทกพรานป่านั้น
กลับมาคือพระฉนฺนเถรอันเป็นสหชาติกับพระตถาคต ดาปโส
พระอจฺตดาปสนั้น ครั้นกลับมาคือพระอัครทักษิณสาวกธรรม
เสนาบดี สกโก สมเด็จพระปราบิสุธาธิบดีเทวราช กลับชาติมา

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

คือพระมหาเถรอนุรุทวิสุกมโม พระเวสสุกรรมเทวบุตรนั้น
 กลับชาติมา คือ พระมหาโมคคัลลานอุตรอัครสาวก ... สมุชโย
 สมเด็จพระสังฆราชมหานิกาย กลับชาติมา คือสมเด็จพระ
 บรมพุทธบิดาสุทโธทนมหาราช ผู้สละ เทวี พระผู้สละชนีนาน
 นั้น กลับชาติมาคือสมเด็จพระสิริมหามายาเทพบุตรพุทธชนนี้
 พระนางมัทรีราชเทวีนั้น กลับชาติมา คือนางยโสธราพิมพาผู้เป็น
 มารดาพระราहुล ชาลีกุมาร พระชาลีตรุณชัตติยกุมารปวีติ
 สืบสันดานมา คือพระราहुลชินโรธาธิราช นางกัณหาชชีนาภา
 นั้น กลับชาติมา คือนางอุบลวรรณาเถรี ปรีชา สหชาติา จ อัน
 ว่าสหชาติโยธีทั้งหกหมื่นนั้น กลับชาติมา คือคณานิกรพุทธเวไนย
 ทั้งหลายนี้ เวสสุบุตร สมเด็จพระเวสสันดรราชาธิบดีนั้น กลับ
 ชาติมา อหเมว คือองค์พระตถาคตอันบรรลุโลกุตมาภิเศก
 สัมโพธิบารมี^{๑๙}

การดำเนินเรื่องในส่วนของสโมธานหรือการประชุมชาดกที่ปรากฏในวรรณคดีชาดกเรื่อง
 อื่นๆ ดังเช่น

สตถา อิมิ ธมฺมเทสนํ อหริตฺวา ฯลฯ สมเด็จพระ
 จอมธรรมทรงตรัสซึ่งนิทานสมุททโฆสชาดกจบแล้ว จึงตรัส
 ประมวลวญซึ่งชาดกว่า ครั้งนั้นเทวทัตเป็นวิทยากรที่ลักพระขรรค์
 พระเจ้าสิริสุทโธทนะเป็นพระเจ้าวินททัต พระสิริมหามายาเป็น
 นางเทพธิดา อานนท์เป็นบุตรปโรหิต ราहुลเป็นบุตรอำมาตย์
 สาริบุตรเป็นพระเจ้าสิริสีหะนรคต พระมหาปชาบดีโคตมีเป็น
 พระนางกนกวดี โมคคัลลาน์เป็นพระยาทุมมราช อนุรุทเป็น
 พระอินทร์ อุบลวรรณาเป็นนางมณีเมขลา พิมพาเป็นนาง
 วินทุมดี เราตถาคตเป็นสมุททโฆสราชากุมาร^{๒๐}

^{๑๙} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๓๙๔-๓๙๖.

^{๒๐} ปัญหาสาชดก ภาคที่ ๑ สมุททโฆสชาดกกับสุนทรชาดก, หน้า ๒๓.

สตถา อิมั ฌมมเทสนั อหริตวา สมเด็จพระบรมศาสดา นำธรรมเทศนานี้มาแล้วจึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย นักปราชญ์แต่ปางก่อน ได้สละชีพของตนแลบิดามารดาเสียได้ ก็เพราะอาศรัยมาตุคามเป็นเหตุแรงกล้า แล้วทรงประกาศ อริยสัจทั้งสิ้นในที่สุดชาติกเทศนา พระภิกษุผู้กระสันนั้นก็ได้ ธรรมจักขุผลพระอรหัต แล้วพระองค์จึงประมวญซึ่งชาติกว่า พระเจ้าอาทิตย์วงศ์ในครั้งนั้นกลับชาติมาคือ พระสุทโธทนะ นางจันทาเทวีในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาคือ มหามายาเทวี ทำวทุมราชในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาคือ พระสาริบุตรเถระ กัสสปฤาษีในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาคือ พระโมคคัลลานเถระ นายพรานบุญตริกในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาคือ พระอานนเถระ ทำวสัถเทวราชในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาคือ พระอนุรุทธเถระ ปุโรหิตในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาคือ เทวทัต นางมโนหรา ในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาคือ มารดรพระราहुล บริษัททั้งหลาย ในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาคือ พุทธบริษัท สุธนกุมาร ในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาคือ พระตถาคตนี้เทียว^{๒๐}

จากกลวิธีการดำเนินเรื่องทั้ง ๓ ตอน ซึ่งเป็นขนบทางวรรณศิลป์ในการแต่งวรรณคดี พุทธศาสนาประเภทชาดกนี้ แสดงให้เห็นวิธีการเล่าเรื่องชาดกอันเป็นนิทานที่ใช้ประกอบในการสอนได้อย่างเป็นระเบียบ และมีลำดับของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนโดยเริ่มจากการเล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันซึ่งเป็นปัญหาเพื่อให้เกิดความสงสัยแล้วจึงยกเหตุการณ์ในอดีตที่มีลักษณะเดียวกันมาเปรียบเทียบ จากนั้นได้ตั้งผู้ฟังเข้าสู่เหตุการณ์ปัจจุบันอีกครั้งหนึ่งเพื่อคลี่คลายปัญหาที่เกิดขึ้นในตอนต้นและมีการสรุปปิดท้าย โดยกล่าวถึงการกลับชาติของตัวละครต่างๆ เพื่อเชื่อมเรื่องในอดีตกับปัจจุบันเข้าด้วยกัน ซึ่งการดำเนินเรื่องในลักษณะนี้สอดคล้องกันอันเป็นคำสอนส่วนหนึ่งในทางพุทธศาสนาด้วย

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐-๗๑.

๔.๔ ขอบในการสร้างตัวละคร

เนื่องจากเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกเป็นวรรณคดีพุทธศาสนา ตัวละครที่สร้างขึ้นในเรื่องนี้ ทั้งตัวละครเอกและตัวละครประกอบต่างๆ จึงล้วนสร้างขึ้นเพื่อสนับสนุนแนวคิดเรื่องทานบารมี อันเป็นแนวคิดสำคัญประการหนึ่งของพุทธศาสนา การบำเพ็ญทานบารมีนี้เป็นที่นิยมในหมู่พุทธศาสนิกชน ดังปรากฏให้เห็นในชาดกเรื่องอื่นๆ อีกด้วยเช่น จันทกุมารชาดก ศศชาดก เป็นต้น

ทานบารมีคือการให้ซึ่งเป็นการเสียสละความสุขและสิ่งของต่างๆ การบำเพ็ญทานบารมีถือว่าเป็นหนทางในการลวงพ้นวิภวสงสาร เนื่องจากการที่บุคคลสามารถสละสิ่งต่างๆ แก่ผู้อื่นได้ถือว่าเป็นการละโลก ซึ่งนำไปสู่การละกิเลสและหลงได้ในที่สุด เมื่อสามารถละทั้งสามสิ่งอันเป็นอุปสรรคสำคัญ จะนำไปสู่ปัญญาและวิชชาก็คือการตรัสรู้ ซึ่งทำให้พ้นสภาวะการเวียนว่ายตายเกิด สามารถไปเกิดเป็นพระพุทธเจ้า มีโอกาสตรัสรู้และพ้นทุกข์ได้

ดังนั้นการสร้างตัวละครในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกจึงสร้างให้สอดคล้องกับแนวคิดในเรื่องทานบารมีนี้ โดยจะพิจารณาจากตัวละครดังต่อไปนี้

พระเวสสันดร เป็นตัวละครสำคัญของเรื่องซึ่งต้องบำเพ็ญทานบารมีให้เป็นที่ประจักษ์ ผู้แต่งสร้างให้พระเวสสันดรเป็นตัวละครที่มีความเสียสละและนิยมการให้ทาน ผลจากการให้ทานนี้แม้ว่าจะทำให้พระเวสสันดรต้องทรงลำบากกายและทรงเป็นทุกข์อย่างแสนสาหัสกล่าวคือพระเวสสันดรต้องทรงขัดแย้งกับชาวเมืองสีพี เพราะแนวคิดในการทำบุญพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์แก่พราหมณ์จากแคว้นกสิงคราษฎร์ สวนทางกับความคิดของราชกุมารของพระองค์ จึงทรงถูกเนรเทศจากเมือง แต่การบริจาดช้างก็ยังเป็นของนอกกาย ต่อมาพระเวสสันดรยังเผชิญอุปสรรคสำคัญยิ่งกว่านั้นคือ ชูชกทูลขอส่งกุมารไปเป็นข้าชวงใช้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้เป็นบิดากระทำได้ยากยิ่ง ทรงต้องต่อสู้กับความขัดแย้งภายในใจของพระองค์เอง แต่ในที่สุดก็ทรงกระทำสำเร็จ ซึ่งหมายถึงทรงหลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่นได้ในที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสำคัญในเรื่อง

พระนางมัทรี เป็นตัวละครสำคัญที่มีลักษณะเป็นนางแก้วคู่บารมีพระเจ้ากรุงพริตราช ซึ่งความเชื่อนี้มีปรากฏในเรื่องไตรภูมิพระร่วง คุณลักษณะนางแก้วของพระนางมัทรีที่เด่นชัดและสอดคล้องกับแนวคิดในเรื่องเวสสันดรนี้ ก็คือ พระนางมีความจงรักภักดีต่อพระสวามี สังเกตได้จากทรงติดตามพระสวามีไปทุกหนทุกแห่งโดยไม่เกรงความยากลำบาก การจะทำได้เช่นนั้น ต้อง

กราบทูลและไม้อัดราชประสงค์ เมื่อพระนางคิดและกระทำสิ่งใดจึงเป็นที่ต้องพระทัยพระเวสสันดร ทุกสิ่ง ดังนั้นในเรื่องนี้พระนางมัทรีจึงมีบทบาทสำคัญที่เสริมให้เห็นว่า การบำเพ็ญทานบารมีพระเวสสันดรเป็นสิ่งที่ถูกต้อง เพราะพระนางคอยสนับสนุนและเห็นดีเห็นงามตามพระเวสสันดรทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นการให้ทานในเรื่องน้อยใหญ่อย่างใดก็ทรงยินดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพระราชทานสองกุมารให้แก่ชูชก ซึ่งเป็นเรื่องที่มีผู้เป็นมารดาจะระงับความโศกเศร้าอันเกิดจากการพลัดพรากจากพระโอรสธิดาที่รักได้ยากยิ่ง หรือแม้กระทั่งพระเวสสันดรจะพระราชทานพระนางให้เป็นภรรยาของพระอินทร์ในร่างของชายชราพระนางก็ไม่ได้ทรงคัดค้าน

พระชาลี เป็นตัวละครที่สร้างเพื่อสนับสนุนให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่ คือพระราชทานโอรสธิดาให้เป็นทาน พระชาลีเป็นพระโอรสที่อยู่ในโอวาท มีความศรัทธาและเข้าใจพระบิดาเป็นอย่างยิ่ง ทรงยอมไปเป็นทาสของชูชก อีกทั้งยังทรงชักจูงให้พระกัณหาหยอมกระทำตามอุตมการณ์ครั้งนี้ ทำให้การบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรสัมฤทธิ์ผล

ชูชก เป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญอีกตัวหนึ่ง เนื่องจากชูชกเป็นผู้มาขอสองกุมาร ซึ่งทำให้พระเวสสันดรทรงมีโอกาสได้บำเพ็ญทานบารมีได้สำเร็จ บริจาคสิ่งที่บริจาคได้ยากยิ่ง ทรงต้องใช้ความอดกลั้นต่อความโกรธและความหลงอย่างมาก จึงได้สำเร็จพระโพธิญาณ

ชูชกยังเป็นตัวละครเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างพระเวสสันดรซึ่งเสียสละความสุขทุกอย่างเพื่อให้ทาน กับชูชกซึ่งโลภอยากได้ทุกอย่างทุกอย่าง โลกแม้กระทั่งการบริโภคอาหาร ผลสุดท้ายก็คือต้องแตกตาย ในขณะที่พระเวสสันดรได้รับความเข้าใจและเห็นใจจากทุกคน

พระกัณหา เป็นตัวละครที่เสริมเข้ามาเพื่อให้เห็นว่ามีคนกลุ่มใหญ่ที่ไม่เห็นด้วยกับความคิดของพระเวสสันดร เช่นเดียวกับชาวเมืองสีพี

เทพยดากับเทพธิดา มีปรากฏอยู่หลายตอน เทพยดาและเทพธิดาเหล่านี้มีบทบาทส่งเสริมให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญทานบารมีจนกระทั่งสำเร็จ และในขณะเดียวกันได้ทดสอบบารมีนี้เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชนทั้งหลาย เช่น

พระอินทร์แปลงกายเป็นพราหมณ์ชรามาขอพระนางมัทรีไปเป็นภรรยา พระเวสสันดรก็ทรงยกให้เทพทั้งสามแปลงกายเป็นราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลืองมาขวางพระนางมัทรีไม่ให้กลับ

อาศรมได้ เปิดโอกาสให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญทาน และทำให้พระนางมัทรีไม่ต้องทรงโศกเศร้ามาก เพราะเห็นสองกุมารถูกเขียนดี

จากการศึกษาลักษณะตัวละครจากเรื่องรามายาวมหาเวสสันดรชาดกนี้ จะสังเกตเห็นว่าแบ่งกลุ่มตัวละครได้เป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายธรรมะและฝ่ายอธรรม ฝ่ายธรรมะคือเป็นผู้ที่ประกอบแต่กุศลกรรม บำเพ็ญบารมีในด้านต่างๆให้ปรากฏ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวละครเอกจะมุ่งบำเพ็ญบารมีเพื่อให้บรรลุพระโพธิญาณ มีตัวละครส่งเสริมให้การบำเพ็ญบารมีครั้งนั้นบรรลุผลสำเร็จ และฝ่ายธรรมะมักเป็นฝ่ายชนะเสมอ

ส่วนฝ่ายอธรรมคือเป็นผู้ที่ประกอบอกุศลกรรม กระทำสิ่งที่ตรงข้ามกับฝ่ายธรรมะ ในที่สุดย่อมได้รับผลกรรมที่กระทำไว้หรือเปลี่ยนความคิดหันกลับมากระทำความดี

หากเปรียบเทียบกับวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องอื่น โดยเฉพาะนิบาตชาดกและปัญญาสชาดก จะเห็นว่ามีขนบนิยมในการสร้างตัวละครแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเช่นเดียวกัน และตัวละครเอกฝ่ายชายมักกลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ส่วนตัวละครฝ่ายอธรรมมักมาเกิดเป็นพระเทวทัต เป็นต้น ซึ่งมีกล่าวไว้ในส่วนสโมธาน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าลักษณะขนบทางวรรณศิลป์ในด้านการสร้างตัวละคร นิยมสร้างตัวละครให้สอดคล้องตามแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ต้องการเสนอ ซึ่งในที่นี้คือแนวคิดเรื่อง การบำเพ็ญทานบารมีนั่นเอง

๔.๕ ขนบในการใช้ถ้อยคำและโวหาร

ถ้อยคำและโวหารเป็นสิ่งที่กวีใช้ในการสื่อเนื้อหาของเรื่อง โดยกวีจะต้องเลือกใช้ถ้อยคำและโวหารให้เหมาะกับการแต่งวรรณคดีแต่ละประเภท เพื่อให้สามารถสื่อเนื้อความหรืออารมณ์ของเรื่องเหล่านั้นได้อย่างเหมาะสม สำหรับการแต่งวรรณคดีพุทธศาสนา กวีจะนิยมใช้ถ้อยคำและโวหารเพื่อจูงใจให้คนเกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งอาจเป็นการศรัทธาในพระพุทธเจ้าหรือในพระธรรมคำสอนต่างๆ ที่แสดงไว้ในเรื่องนั้น โดยในรามายาวมหาเวสสันดรชาดกนี้ปรากฏการสืบขนบในการใช้ถ้อยคำและโวหารดังกล่าวอย่างเด่นชัดใน ๒ ลักษณะดังนี้

๔.๕.๑ การใช้คาถาภาษาบาลี คาถาภาษาบาลีที่ปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนามีความสำคัญเนื่องจากคาถาเหล่านี้คือ พระพุทธวจนะหรือถ้อยคำของพระพุทธเจ้า การแต่งวรรณคดีพุทธศาสนาจึงนำคาถาภาษาบาลีขึ้นตั้งก่อนเพื่อแสดงเนื้อความภาษาไทยเสริมเข้าไปเพื่อแปลและขยายความคาถาภาษาบาลีให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเข้าใจเนื้อความนั้นได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

โพธิสตุโต โสฬสวสสิกาเลเยว สพฺพลิปฺปานํ นิปฺผตฺตี
 ปาปฺปณฺสีสุฯ ภิกฺขเว ดูกรอาริยสงฆ์ผู้ทรงศีลวิสุทธิบวร เมื่อพระ
 เพศยันดรโสฬสวสสิกาเล ในกาลเมื่อได้สิบหกปี สพฺพลิปฺปานํ
 นิปฺผตฺตี ปาปฺปณฺสีสุ พระองค์ทรงศีลเพทวิเสศบริบูรณ์ ราชา
 สณฺฑชโย อันว่าพระบาทบิตร อาเนตฺวา จึงให้นำมา ซึ่งนาง
 นารถราชกัญญา มทุทีนาเมเน ชื่อเจ้ามัทรีสาวศรีมีทรราชธิดา
 เขญฺฐกั กตฺวา อคฺคมฺเหสิญฺฐานเ ฐเปตฺวา ทำวรกัให้อภิเศกเปน
 เอกนารี มหาสตุตฺ รัชเช อภิสิญฺจิตฺวา ก็ให้พระเพศยันดรบรรบาท
 เสวยราชสมบัติครองเมืองฯ มหาสตุโต รัชเช ปติญฺฐิตกาลโต
 ปญฺฐาย เทวสิกั ฉสฺตสฺสสุสานิ วิสฺซุเชนฺโต มหาทานํ ปวตฺเตสิ
 อันว่าพระมหาสัตว์ทรงธรรม ก็จำหน่ายจ่ายทรัพย์เปันทาน
 เปนประมาณวาระหกแสน ฯ^{๒๒}

ตัวอย่างข้างต้นยกมาจากเรื่องมหาชาติคำหลวงซึ่งกวีได้ยกคาถาบาลีขึ้นตั้ง ๑ บาท แล้วแปลแต่งเป็นภาษาไทย ๑ วรรคสลับกันไป ลักษณะเช่นนี้พบในกาพย์มหาชาติซึ่งพระเจ้าทรงธรรมดำริให้ขุนมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งขึ้นในเวลาต่อมาด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ฯ ตมตฺถิ ตทาสิยฺ ฯ ภิกฺขเว ดูกรภิกษุสงฆ์ผู้ ทรงพรหม
 จรรยา สมเด็จพระเวสสันดรนาธิบตีเธอทรงจับภรรยา
 กัณหา ให้แกชีชวร่างไว้ ราชหฤทัยเธอมาดหมาย มารคญาณ
 สัพฺพัญญู ยามเมื่อยกยอดพระเยาว์ทั้งคู่เข้าถึงมือพราหมณ์
 พร้อมด้วยศีลสารทั้งสามทันใด ภีสนกั ขณะนั้นไซ้เสียงสุธาดล
 บันดาลวิจลจลาจลหวาดไหว ประหวัดผัดผ่นไปเพียงภมรจักร ก็

^{๒๒}กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑, หน้า ๕๘ .

หึกหันจะพกดว่าทำลายโลกย์ล่มลงมีอาจสู้ทรงทรุดล้น
 มัตตวารโณว ดังพระยาข้างสารชัยมันเมามีกำลัง แล่น
 ระเส็ดระสังสอยเสย งวงงาเงง่านสะบัดเท้าจุดฉัตฉกรรจ์
 หัวหาญหันให้สำเนียงอำนาจประแบรินเปรี้ยงโกญจนานาพนี้
 สนั่น คชมานา เสียงสัททบันลือลั่นบรรเลงกระแครง ครึกครื้นครื้น
 กว่าหมื่นแสนแข็งแซ่ เสียงระบัดระเบงบนเวหาก้องกึก ฟังพิภก
 ระดมดัง วิราวสัทท์ทำ ดังเสียงสัททกังสดาล บุคคลให้ประหารด้วย
 ค้อนเหล็ก ลั่นพิภกเป็นเสียงเล็กแลใหญ่ น้อยได้ร้อยละพัน
 เสียงสนั่นเนียรนาทในนภากาศไกลา^{๒๓}

สำหรับเรื่องราวยามมหาเวสสันดรชาดกนั้นก็มีการยกคาถาภาษาบาลีขึ้นต้นก่อนแล้วจึง
 แปลความภาษาบาลีนั้นออกเป็นภาษาไทย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

โต รตฺยา วิวสุเน ครันฺนอรุณรังสีทิพากร ปางเมื่อ
 พระเวสสันดรบรรพชาตถา นหาเปตวา ท้าวเธอสรรเสริญทรง
 สุกนธรส ระวยรินชื่นนาสา พนักงานเชิญพานผ้าจีบประจง
 ถวาย โภเชตฺวา เสด็จเข้าที่เสวยสบายพระทัยแล้ว พระพักตร์เธอ
 ผ่องแผ้วเพื่อจะบำเพ็ญโพธิญาณ เสด็จออกยังโรงงานทอสนาม
 อามาศย์หมอบตามตำแหน่งระแวดระวัง จึงเผยโอบษฐ์โปรด
 ประภาษสั่งสหชาติโยธา ให้เบิกเงินตราอาภรณ์เครื่องประดับ
 สำหรับแต่ง แล้วสั่งวิเสทให้จัดแจงเครื่องกระยาหาร ของ
 คาวหวานสำหรับจะพระราชทานคนเชิญใจ^{๒๔}

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่าเรื่องราวมหาเวสสันดรชาดกใช้กลวิธีการแปลแต่ง
 เช่นเดียวกับเรื่องมหาชาติคำหลวงและกาพย์มหาชาติ แสดงให้เห็นลักษณะของการสืบขนบการแต่ง
 วรรณคดี พุทธศาสนาจากอยุธยาได้อย่างชัดเจน ลักษณะเช่นนี้ไม่เพียงแต่ปรากฏในวรรณคดีที่มี
 เนื้อหาเกี่ยวกับเวสสันดรชาดกเท่านั้น แต่ยังปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องอื่นๆ ด้วย ดังเช่น

^{๒๓} พระเจ้าทรงธรรม, กาพย์มหาชาติ (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๖๔-๖๕.

^{๒๔} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๖๑.

ในสมุททโฆษชาดก ซึ่งนำเนื้อหาจากชาดกมาแต่งเช่นเดียวกับเรื่องเวสสันดรชาดกก็พบคาถาภาษาบาลีเช่นกันดังเช่น

สตถา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อเสด็จสำราญ
พระอิริยาบถอยู่ ณ พระเชตวัน อาศรัยเมืองสาวัตถีที่โคจร
สถานทรงบิณฑบาต อารพฺภ ทรงพระปรารภพระนางพิมพา
ยโสธรา ให้เป็นเทศนานุบัติเหตุ กเถสิ จึงตรัสเทศนาสมุททโฆษ
ชาดกให้เป็นผล อันพระสังคีติกาจารย์กำหนดโดยพระบาลีว่า
สมุททโฆษโต นามน เปนอาทิ

อถกทิวสมฺหิ แท้จริง วันหนึ่งภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกัน
ในธรรมสภาศาลา สันสนทนาถึงเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงสละ
สิริราชสมบัติ เพื่อจะใคร่ได้พระนางพิมพายโสธราว่า ดูกรอาวุโส
ทั้งหลาย องค์สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เจ้าของเราทั้งหลาย
พระองค์ทรงสละราชสมบัติเสด็จไปสู่พระนครอื่น แล้วทรงแสดง
ศิลปศาสตร์สำคัญถึง ๖๔ อย่าง จึงได้พระนางพิมพา^{๒๕}

ในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ ก็มีการยกคาถาภาษาบาลี
มาแปลแต่งด้วยเช่นกัน ดังว่า

พฺรหฺมสุสฺวโร กรวิกภาณิ อนึ่งพระราชากุมารนี้มีพระ
สุรเสียงอันไพเราะประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ดุจเสียงแห่ง
ทำวมหาพรหมแลเสียงแห่งนกกการเวก อันนี้จัดเป็นพระมหาบุรุษ
ลักษณะคำรบ ๒๘ มีคำวิสันนาว่าในบุเรชาติพระองค์เว้นจาก
ผรุสวาท จึงได้พระมหาบุรุษลักษณะทั้งสองประการนี้ แล้วทูล
ทำนายพระลักษณะอันอื่นสืบไปว่า อภินิลเนตโต พระราชากุมาร
นี้มีดวงพระเนตรอันดำยิ่งนัก อธิบายว่าในดวงพระเนตรไซ้จะดำ
ทั้งสิ้นก็หามิได้ ในที่อันควรจะเขียวก็เขียวบริสุทธิ์ดุจสีแห่ง
ดอกสามหาว ที่ควรจะเหลืองก็เหลืองดังสีดอกกรรณิกา ที่ควร

^{๒๕} ปัญญาสชาดกภาคที่ ๑ สมุททโฆษชาดกและสุธนชาดก. หน้า ๒.

จะแดงก็แดงดังสีดอกชงแสดดอกชบา ที่ควรจะขาวก็ขาวดังสีดาวพกาพฤกษ์ ที่ควรจะดำก็ดำดังสีผลประจำดีควาย แลกระบอกพระเนตรนั้นงามดุจสีหบัญชรแก้วในพระสุวรรณวิมานอันเผยออก อันนี้จัดเป็นพระมหาบุรุษลักษณะคำรบ ๒๙^{๒๖}

จากตัวอย่างทั้งหมดที่กล่าวมาจะเห็นว่าการใช้คาถาภาษาบาลีเป็นสิ่งที่นิยมและเป็นขนบทางวรรณศิลป์ประเภทหนึ่งในการแต่งวรรณคดีพุทธศาสนา คาถาภาษาบาลีที่แต่งแทรกเข้าไปในวรรณคดีพุทธศาสนาเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของพุทธวจนะ จึงถือเป็นการอ้างอิงรูปแบบหนึ่งที่จะช่วยสร้าง ความเชื่อถือและศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟังด้วย

๔.๕.๒ การใช้โวหาร วรรณคดีพุทธศาสนาเป็นวรรณคดีที่มีจุดมุ่งหมายในการสั่งสอนพุทธธรรมเป็นหลัก ผู้แต่งจึงจำเป็นต้องใช้โวหารต่างๆ เพื่อสร้างศรัทธาให้แก่ผู้อ่าน ผู้ฟังเกิดความเข้าใจและคล้อยตามคำสั่งสอน โนม่น้าวใจให้อยากประพฤติปฏิบัติธรรมะของพระพุทธองค์

ในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกนี้ กวีได้ดำเนินตามขนบวรรณศิลป์ในการเลือกใช้โวหารต่างๆ มาแต่งให้เหมาะสมกับเนื้อหาแต่ละตอน ดังนี้

เทศนาโวหาร เป็นโวหารหลักที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในเรื่อง ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับวรรณคดีพุทธเรื่องอื่น เพราะเป็นโวหารที่สอดคล้องกับแนวคิดหลักของเรื่องซึ่งมุ่งสั่งสอนธรรมะ บางตอนเป็นคำสอนแบบตรงไปตรงมา เช่น

จึงเอาพระปัญญาวิจิตรชัยเข้ามาข่มโศก ว่าบุตรวิโยคทั้ง
นี้บังเกิดมีเพราะความรักจำจะเอาอุเบกขาเข้ามาประหารหักให้
เสื่อมหาย ทำวเธอกลับสุขเกษมเปรมสบายพระกายก็ไลศด^{๒๗}

แต่บางตอนผู้แต่งใช้วาทศิลป์ในการโนมน้าวใจให้เกิดความคล้อยตามคำสอนนั้น เช่น

^{๒๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา (พระนคร:ประพาสต้นการพิมพ์, ๒๕๐๓), หน้า ๖๘.

^{๒๗} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๒๕๘.

เจ้าชาลีศรีสุริยวงศ์เยาวเรศ ปิยบุตรต เจ้าก็เกิดในมกุฎเกศ
 กรุงสิวีราชบุรี ไยพ่อไม่องอาจยอมยอต่อทั้งพระบิดา ให้พราหมณ์
 มันจ้วงจาบหยาบซ้ำ เจ้าเห็นชอบอยู่แล้วหรือหนาพ่อสายใจ เรากี่
 เป็นชาติติยะ มโหมหาสมมุติวงศ์วิเศษสุทธิกษัตริย์ ไม่มีใครที่จะมา
 พ้อตัดตีเตียนเลย พระลูกเอ๋ยเจ้าไม่รู้หรือพระบิดุรงค์บรรจงรัก
 พระโพธิญาณหวังจะยังสัตว์ให้ข้ามห้วงมหรรณพภพสงสารให้ถึง
 พาก เป็นเยี่ยงอย่างยอดยากที่จะข้ามได้ สำเภาลำใดของพาดิษ...
 ครั้นได้ฤกษ์เดือนมรสุมแล้วก็แซ่ซ้อง บรรทุกสิ่งของลงต่างๆ ไว้ระวาง
 ทางวัดน้ำทำเป็นโขงโลง อับเนาอันโคลงประจุเรียบสำเภานี้ก็พาบ
 เพียงเพียงราโท ครั้นได้ฤกษ์แล้วให้เด็กให้ขึ้นสามลา ยิงปืนบนนาวา
 เสียงฆะฆางฝั่งตึงตึง คนการยีนสะพรังอยู่พร้อมเพรียง ศัพท์สำเนียง
 เสียงเฮโล เฮล่า เข้าจุดคร่าสายสมอดีม้าล่อลั่นอยู่ฉ่างๆ โบกธงอยู่
 คว้างๆ แล้วแกว่งกวัดพระพายชายพัดติดใบบน ล้ำด้าตันหนก็มุง
 มอง ตั้งเข็มส่องกล้องสลัด โดยกำหนดชนิดคะเนหมาย นายท้ายก็
 ยักย้ายพายเบี่ยง เฉลียงแล่นออกทะเลลึกแลไม่เห็นฝั่ง บังเกิดลม
 สลาตันตั้งดีเป็นลูกคลื่นอยู่ครั้นแครง สำเภาก็โคลงเคลงไปตามคลื่น
 ตื่นเต้น เสากระโดงหักกระเด็นกระดานแตก คลื่นใหญ่โยนกระทบ
 กระแทกกระทั้นฆะฆางฆาง สำเภาก็อับปางลงในท่ามกลางทะเลหลวง
 ฝูงมนุษย์ทั้งปวงไม่เหลือเหลือล้นวนเป็นเหยื่อแก่เต่าปลา ด้วยเป็น
 โลภียนาวาไม่จริงเลย พระลูกเอ๋ย พ่อเห็นแก่หน้าเจ้าพระพี่น้องทั้ง
 สองรา เจ้าจึงมาเป็นมหาสำเภาทองธรรมชาติ... ครั้นสำเร็จ
 ลำสำเภาแล้วเมื่อใดได้พระพิชัยมงคล พระบิดาจะทรงเครื่องต้น
 มงคลพิชัยสำหรับกษัตริย์ ตั้งจะเอาพระสมบัติกระทรวงเป็น
 สร้อยสังวาลอยู่สรรพเสร็จ จะเอาพระขันตีต่างพระขรรค์เพชรอัน
 คมกล้า สุนทรจะย่างเยื้องลงสู่ที่นั่งท้ายเกตราสูงระหง แล้วไปด้วย
 ทวนธงเศวตฉัตร วายุวิเวกพัดอยู่เฉื่อยฉิว สำเภาทองก็ล่องลิวไป
 ตามลม สรรพสัตว์ก็จะขึ้นชมโฉมมันส์ ถึงจะเกิดลมกาฬพานกระพือ
 พัดคือโลภ ถึงจะโตสักแสนโตตั้งดีเป็นลูกคลื่นอยู่ครั้นโครม
 โถมกระแทก สำเภานี้ก็มิได้วอกแวกวาบหวั่นไหว ก็จะแล่นระรี่เรื่อย
 เฉื่อยไปจนถึงเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหานครนฤพาน

พระลูกเอ๋ยเจ้าจะนั่งนานอยู่ใยในสระศรี ขึ้นมาสินะพ่อมาแม่มา มา
ช่วยพระบิดายกยอดปิยบุตรทานบารมี แต่ในครั้งเดียวนี้เถิด^{๒๔}

แต่ในการสั่งสอนนั้น บางครั้งการสอนในรูปคำสอนโดยตรงอาจไม่ประสบผลสำเร็จ ดังนั้นผู้แต่งจำเป็นต้องนำสาธกโวหารมาประกอบด้วย เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความเข้าใจคำสอนได้อย่างกระจ่างและเห็นจริง ลักษณะเด่นที่น่าสนใจของวรรณคดีชาดกที่ดำเนินตามขนบคือ มีเรื่องใหญ่หรือปัจจุบันวัตถุ คือเล่าเหตุการณ์ปัจจุบันที่เกิดขึ้นในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ แล้วเล่าอดีตวัตถุ คือเรื่องอดีตของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งสอดคล้องกับเหตุการณ์ปัจจุบันนั้น โดยถือว่าเรื่องอดีตเป็นเรื่องหลักในการเล่าครั้งนี้ ลักษณะเช่นนี้ถ้าพิจารณาในแง่การใช้โวหาร เวลสันดรชาดกก็คือการเล่าเรื่องในรูปของสาธกโวหารนั่นเอง โดยเน้นความสำคัญของเรื่องที่น่ามายกเป็นตัวอย่างประกอบ

เนื่องจากเรื่องเวลสันดรชาดกมีลักษณะเป็นนิทาน กล่าวคือมีเนื้อเรื่อง มีเหตุการณ์ มีตัวละคร ผู้อ่านจึงจำเป็นต้องใช้บรรยายโวหารในการเล่าเรื่องให้เข้าใจได้ง่ายและดำเนินเรื่องได้อย่างรวดเร็ว เช่น

สตถา สมเด็จพระสรรเพชญ์ ปางเมื่อพระองค์เสด็จ
อาศัยซึ่งกรุงกบิลพัสดุ์บุรีเป็นที่ภิกษุอาจารย์ ทรงสำราญพระพุทธ
หฤทัยในนิโครธารามวิหารบรมพุทธานุวาส แห่งศากยราชร่วม
พระประยูรวงศ์บริวาร อารพุก ทรงปรารภซึ่งฝนโบกขรพรรษ ให้
เป็นอุบัติเหตุ กเถสิ จิ่งตรัสเทศน์พระมหาเวลสันดรชาดก ให้เป็น
ผลาติลกยกอดยิ่งพระญาณ^{๒๕}

ส่วนพรรณนาโวหารและอุปมาโวหาร เป็นโวหารซึ่งผู้แต่งใช้ในกรณีที่ต้องการให้ผู้อ่านผู้ฟังให้เกิดความสะเทือนอารมณ์ มีจินตนาการคล้อยตามผู้แต่ง และเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้แต่งเลือกใช้ถ้อยคำได้อย่างวิจิตรงดงาม ซึ่งลักษณะเช่นนี้ปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องอื่นอีกด้วย ดังเช่น

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๘-๒๔๐.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

อันว่าแม่น้ำทั้งห้าห้วงกระแสนสายชลชลา ไหลมาจากห้วง
คงคาเป็นห้าแฉก ไหลสะๆ ซ่านสะเซาะโหม เสียงระโรมโครม
ครื้นครื้น พิลึกลั่นบันลือหือฤาหารษ์ บ้างก็เลี้ยวลัดตัดต้นชลาไหล
ป่าไปสู่บ่อบึงบางน้อยใหญ่นับอเนกอนันต์ เป็นคลื่นหมื่นมหันต์
มโหฬารฟุ้งซ่านสุดที่จะพรรณา ย่อมเป็นที่อาศัยทั่วไปแก่ ผุ่งปลา
นานาสรรพสัตว์ในภูมิพื้นจังหวัดมณฑลทวิป ผุ่งชนได้เลี้ยงชีพก็ชุ่มชื้น
เสมือนหนึ่งน้ำพระทัยทูลกระหม่อมแก้ว อันยากมาถึงแล้วไม่เลือก
หน้า ตามแต่จะปรารถนาทุกยอดยานกาญจนอลงกต รัตตน
อัครสรรพสารพัดพิพิธโศก โดย จนกระทั่งถึงภายในปัญจมหาปริจาค
อันเป็นยอดยากยิ่งทานไม่ทอดยอ ด้วยพระองค์หมายมั่นพระสร้อย
สรรพชญญาณ พระคุณเจ้าเอ๋ย ข้าพระสมภารนี้เป็นคนจนทุพพล
ภาพสุดเข็ญ จะหาเข้าได้กินเย็นก็ทั้งยาก ครึ่งนี้อุตสาห์ บ่ายบาก
บุกป่าฝ่าพงพนัสแสนกันดาร หวังจะรับพระราชทานพระชาติภัณฑา
ไปเป็นทาสทาสทาสี ขอพระองค์จงทรงยกยอดปิยบุตร ทานบารมี
ให้แก่ข้ารชี่ นี้เถิด ๓๐

กล่าวโดยสรุปคือโวหารหลักที่ใช้ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้คือ เทศนาโวหารและสาธก
โวหารเนื่องจากมีลักษณะเป็นวรรณคดีชาดก ส่วนโวหารอื่นๆ ได้แก่ บรรยายโวหาร ใช้ในการ
เล่าเรื่องและพรรณนาโวหารกับอุปมาโวหารใช้แต่งประกอบเพื่อสร้างจินตนาการและศรัทธา

จากการศึกษาขนบทางวรรณศิลป์ในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก จะเห็นได้ว่าการ
ดำเนินตามขนบทางวรรณศิลป์ทั้งการเลือกเรื่อง การใช้คำประพันธ์ การดำเนินเรื่อง การสร้าง
ตัวละคร และการใช้ถ้อยคำโวหาร ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้แต่งและผู้อ่านผู้ฟังรับรู้ร่วมกัน มีส่วนเสริมให้ผู้อ่าน
ผู้ฟังเข้าใจและซาบซึ้งในวรรณศิลป์ที่เกิดขึ้นในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๙-๒๓๐.